

İMAN OLGUSUNUN MAHİYETİ VE HAKİKATİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRİLME

İsmail ŞİK*

Abstract:

This study's aim is examination of concept of iman from the language and meaning in Kalam. Essential character of iman is tasdiq being action of heart. Tasdiq is to acceptance with information and will. However, information isn't iman entirely on its own, information is just first degree of iman. Truth of iman is tasdiq, it is not telling with language and practising. Concept of iman in the Quran covers essential character and truth of iman.

Keywords: Tasdiq, essential character of iman, truth of iman, concept of iman, information and will.

Giriş

Hız. Peygamber döneminde ve onun ölümünden sonra kısa bir süre müslümanlar itikadi ve siyasi olarak birlik içerisinde olmuşlar, birbirlerini tekfir etme veya İslam toplumundan dışlamaya yönelmemişlerdir. Ancak onun vefatı ardından başlayan ihtilafli dönemde yaşanan siyasi ve fikri olayların etkisiyle bu birliktelik bozulmuş, kaos ve kargaşa ortamı oluşmuştur. Bu karmaşa ortamında müslümanlar arasında tartışma ve münakaşaların yoğunlaştığı kavramlardan biri de "iman" dır. Hız. Osman'ın öldürülmesi ile başlayan süreçte iman algısı ve tarifinde belirgin farklılaşmalar ortaya çıkmış, siyasi ve fikri guruplar kendileri gibi düşünmeyen muhaliflerini tekfir etmeye varan eleştirilere yönelmişlerdir.

Böyle bir ortamda tartışılan iman problemi, siyasi ve fikri çekişmelerle ele alındığından, bu konu hakkında olağan üstü şartların etkisini görmezlikten gelerek yapılan değerlendirmeler ve ortaya konan yorumlar sıhhatli olmayacaktır. Nitekim bu şartlar altında iman problemi, "imanın ne olduğu?", "ne olması gerektiği?" ve "hakiki müminlerin kim olduğu?" gibi meselelerden ziyade "imanın ne olmadığı?", "kâfirin kim olduğu?", "hangi fiilin küfre götürdüğü?" veya "imandan nasıl çıkıldığı?" sorunsalları etrafında tartışılmıştır. Bu tutum İslam toplumunda var olan iman algısının nasıl oluştuğu ve nelere göre şekillendiğini ortaya koymaya yönelik önemli ipuçları vermektedir.

Siyasi nedenlerle birbirine ters düşen müslüman guruplar, fikri ve siyasi rakiplerini din dışı alana itme gayreti içerisinde olmuş, kendi meşruluklarını diğer-

* Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sismail@cu.edu.tr

lerinin meşru tabandan uzaklaştırılmasıyla sağlamaya çalışmışlardır. Bu tartışmaların topluma huzur ve güven veren bir ortam sağlamadığı, İslam toplumunu bölüp parçaladığı gerçeği ortadayken meseleyi sadece entelektüel bir tartışma boyutunda ele almak doğru olmayacaktır. Bu nedenle biz konuyu iman kavramının değerlendirilmesinden başlayarak imanın tasdik, ikrar ve amel kavramlarıyla ne türlü bir ilişki içinde olduğu, imanın neliği sorunu, Kur'an'ın imana bakışı gibi başlıklar altında incelemeyi, imanın bilişsel ve duyuşsal boyutunu da dik-kate alarak imanın hakikati ve mahiyeti üzerinde yapacağımız değerlendirmeleri sunmayı uygun görüyoruz.

1. İman Kavramı ve İslam Düşüncesinde Algılanışı

İman kelimesi, “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamlarına gelen “أمن” kökünden türetilmiştir.¹ Bu yönüyle iman terimsel olarak, güven ve huzur içerisinde olmak, tasdik etmek, kalben onaylamak manalarına gelir.² Burada onaylamak anlamına kullanılan “tasdik” kavramı teolojik bir mahiyete sahip olup, Allah'ın ulûhiyetine, rablığına ve teklîğine yönelik³, Hz. Peygamber'in Allah katından getirmiş olduğu şeylerin tamamına inanılması ve kalben onaylanması anlamına gelmektedir.⁴

İman terimiyle aynı manayı ifade eden ve benzer alanlarda kullanılan diğer bir kavram ise “عقد” kökünden türetilen itikad/“اعتقاد”tır. İtikat, bir şeye bağlanmak, düğümlenip kalmak, doğrulamak manalarına gelmektedir.⁵ Ancak itikadın kavram olarak, imana göre daha geniş bir anlam alanını ifade etmek için kullanıldığı da unutulmamalıdır.⁶

İslam düşüncesinde iman kavramı değişik yönleriyle ele alınıp farklı tanımları yapılmıştır. Bu tanımları; iman kalbin tasdikidir⁷, kalbin marifeti olup

1 İbrahim Enes ve ark, el-Mucemü'l-Vasît, Beyrut 2000, s. 48.

2 Ragıp el-İsfahânî, Ebu'-Kasım, el-Müfredât fi Garîbu'l-Kur'an, Beyrut 2000, s. 24; Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas, Kelam Terimleri Sözlüğü, İSAM, İstanbul 2010, s. 154.

3 Özcan, Hanifi, “Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi”, DEÜİFD, İzmir 1994, Sayı: VIII, s. 183.

4 Lâmişî, Mahmud b. Zeyd, et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid, thk: Abdülmecid Türkî, Daru'l Garb el-İslami, Paris 1995, s. 127; Taftazânî, Sadudiddîn, Şerhu'l-Makâsîd, Beyrut 2001, III, s. 419.

5 İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Kahire 1990, XIII, s. 21.

6 Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, TDVY, Ankara 2003, s. 156. Bu yaklaşıma göre iman kavramıyla bireysel bir alan tanımlanırken, itikad kavramıyla da daha kurumsal ve örgütlü inanç sistemleri kastedilmiştir. Klasik kaynaklarda “ایمان أهل السنة” yerine “اعتقاد أهل السنة” şeklinde kullanılması buna örnek verilebilir.

7 Mâtürîdî, Ebu Mansur, Kitâbü't-Tevhîd, thk: Fethullah Huleyf, İstanbul 1979, s. 375; Eş'ari, el-Luma' fi Redd ala Ehl-i Zeyğ ve'l-Bida & Risâle fi İstihsani'l-Havz fi İlmi'l-Kelâm, thk: Muhammed Zannâvî, Beyrut 2000, s. 75; Bakıllânî, et-Temhid, Beyrut 1998, s. 346; Neseî, Ebu'l-Muîn, et-Tabsiratu'l-Edille, tahk: Hüseyin Atay; Ş. Ali Düzgün, DİBVY, Ankara 2003, II, s. 406; Şehristânî, Abdülkerim, Nihâyetü'l-İkdâm, Daru'l-Fikr, Beyrut 1999, s. 472.

Allah'ı ve Hz. Peygamberi kalben bilmektir⁸, dilin ikrardır⁹, kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır¹⁰, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı ile beraber İslam'ın emrettiği rükünleri işlemektir¹¹ şeklinde sıralamak mümkündür. Bu iman tarifleri, farklı kelami bakış açılarından hareketle “imanın neliği” sorusuna verilen cevaplar olarak değerlendirilebilir. Ancak imanın sadece zihinsel bir olgu olmadığı, ahlaki boyutu bulunan bir kanaat olduğu ortadayken, imanı sayılan bu unsurlardan herhangi birine indirgemek ya da sadece biri üzerinde kurgulamak doğru olmayacaktır.¹²

Kelam ekollerinden Mürcie'nin ameli, imanın dışında tutan anlayışı ve kelime-i tevhidi dile getirip bunu kalben tasdik eden herkesi iman dairesinde gören kucaklayıcı ve kuşatıcı tutumu dikkat çekmektedir.¹³ Bu iman algısını devam ettiren Hanefi-Mâturidî gelenek ise imanı, “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴ Onlara göre imanın dil ile ifade edilmesi anlamına gelen ikrar/ اقرار, daha çok sosyal hayat içerisinde geçerli olup, hukukun uygulanışının neye göre olacağı ve uygulamalarda neyin asıl alınıp neye göre hüküm verileceği meselesiyle alakalıdır. Bu yüzden Mâturidîlere göre ikrar, imanın özünü oluşturan tasdikten ayrı bir konumda olup diğer insanlarla olan sosyal ve hukuki ilişkiler açısından gereklidir. Bu yüzden dil ile ikrarın imanın varoluşsal boyutuyla ilişkilendirilmesi doğru değildir.¹⁵ Ancak imanın şeri' açıdan varlığının bilinmesi bir takım hukuki uygulamalar için gereklidir, bu yüzden ikrar muamelat için şarttır.¹⁶

İman hakkındaki farklı görüşü ile öne çıkan diğer bir kelam ekolü ise Kerrâmiyye'dir. Onlara göre iman, tasdik olmaksızın “dil ile ikrar”dır.¹⁷ Kerramiye'nin bu görüşünün temelinde Hz. Peygamber döneminde kelime-i tevhid ile İslam'a girilmesi hadisesi nasıl gerçekleşiyorsa bunun ondan sonra

8 Eş'ari, Ebû Hasan, Makâlatu'l İslamiyyîn ve İhtilâfu'l- Musallin, thk: M. Abdulhamid, Mektebetü'l-Arsiyye, Beyrut 1999, I, s. 132; İbn Hazm, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâu ve'n-Nihal, Beyrut 2001, III, s. 188; Şchristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1948, I, s. 88.

9 Eş'ari, el-Makâlât, I, s. 141-143; Şchristânî, el-Milel, I, s. 139; Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, Beyrut 1998, VIII, s. 356.

10 Nesefî, Ebû Mûîn, Bahru'l-Kelâm, Beyrut 2001, s. 77.

11 Nesefî, et-Tabsıratu'l-Edille, II, s. 404; Cüveynî, İmamı'l-Haremeyn, Kitâbu'l-İrşâd, Beyrut 1995, s. 396.

12 Güler, İlhami, İman Ahlak İlişkisi, Ankara Okulu, Ankara 2003, s. 23, 112; Koç, Turan, Din Dili, İz Yay., İstanbul 2000, s. 18-19.

13 Eş'ari Mürcie'yi on iki gruba ayırır, bunlardan her birini birbirine yakın ancak farklı iman tariflerini verir. Eş'ari, el-Makâlât, I, s. 214-215.

14 Mâturidî, Kitâbu't-Tevhid, s. 380.

15 Nesefî, et-Tabsıratu'l-Edille, II, s. 411; Nesefî, Ebû'l-Bereket, el-Umde fi'l-İ'tikâd, thk: Temel Yeşilyurt, Malatya 2000, s. 39; Taftazânî, Şerhu'l-Makâsıd, III, s. 421.

16 Ebû Hanife, el-Vasıyye, Haydarabad 1365, s. 75.

17 Eş'ari, el-Makâlât, I, s. 223; Nesefî, et-Tabsıratu'l-Edille, II, s. 405.

da aynı şekilde olması gerektiğine dair bir düşünce vardır. Onlara göre Hz. Peygamber döneminde iman, amel manasına anlaşılmamış, insanlar sadece kelime-i tevhid getirerek dine girmişlerdir.¹⁸

Ameli imanın asli unsuru olarak kabul eden Mutezile, Hariciler ve Ehl-i Sünnetten Ahmed b. Hanbel ve taraftarları ise imanı: “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel” şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu anlayışa göre imanın oluşabilmesi ancak sayılan bu üç fiilin; ikrar, tasdik ve amelin bir arada gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır. Bunlardan her hangi birinin eksikliğinin söz konusu olması, imanın gerçekleşmemesi veya var olan imanın hükmünün ortadan kalkması manasına gelmektedir.¹⁹

2. İmanla Bağlantılı Bazı Kavramlar

Kelam ekolleri tarafından yapılan iman tarifleri incelendiğinde tanımlamaların tasdik, ikrar, marifet ve amel kavramları etrafında oluştuğunu görmekteyiz. Bu açıdan imanın “dil ve kalbin tasdiki” şeklinde tanımlanması, dilin tasdiki olarak ifade edilen “ikrar” ın imanın özünden sayılması²⁰ nedeniyle ikrar ve tasdik kavramlarının aynı derecede önemli görülmesi²¹ veyahut tasdik kavramının merkeze alınıp, imanın ikrar olmadan da var olabileceğini ancak “tasdik” olmaksızın bulunamayacağını iddia edilmesi²², ya da imanın sadece marifet²³ veyahut tasdik ve ikrarın ancak amelle beraber iman sayılması²⁴ iman kavramına bakışın belirlenmesi açısından önemlidir. Sayılan bu kavramların imanın mahiyeti ve hakikati açısından ne ifade ettiği ancak iman tanımlarının özünü oluşturan bu kavramlar irdelendiğinde netleşecektir. Bu yüzden bu kavramları sırasıyla ele alıp iman açısından değerlendireceğiz.

Bu kavramlardan ilki olan “tasdik” Kelam’da, Allah tarafından Hz. Peygambere vahyedilen şeylerin doğruluğunun içten ve kalben benimsemesi anla-

18 İcî, Adudiddîn, el-Mevâkıf fî İlm-i Kelâm, Beyrut 1988, s. 384.

19 Ahmed b. Hanbel, Akidetü li İmam Ahmed b. Hanbel, Daru’l-Kutaybe, Dimeşk 1988, s. 42-43; Bağdadi, Kitâbu Usulu’d-Din, Darul Kütüb, Beyrut 1981, s. 249; Şehristânî, Nihâyetü’l-İkdâm, s. 471; Seyalkûtî, Hâşiyetu ala Şerhu’l-Mevâkıf, IV, s. 353; Bedevî, Abdurrahman, Mezâhibu’l-İslamiyye, Daru’l-İlim Yay., Beyrut 1998, s. 55-80; Amir Neccâr, el-Havâric, Beyrut 1986, s. 49-55.

20 Pezdevî, Ebu Yusr, Ehl-i Sünnet Akaidi, çev: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul 1994, s. 209.

21 Neseî, Ebu Muîn, Bahru’l-Kelam, Beyrut 2005, s. 84.

22 Taftazânî, Şehu’l-Akâid, s.121.

23 Eş’ari, el-Makâlât, I, s. 132.

24 Ahmed b. Hanbel, Akidetü li İmam Ahmed b. Hanbel, s. 42-43; Bağdadi, Kitâbu Uslu’d-Din, s. 249; Şehristânî, Nihâyetü’l-İkdâm, s. 471; Seyalkûtî, Hâşiyetu ala Şerhu’l-Mevâkıf, IV, s. 353.

mına gelir.²⁵ Tasdik için bilgi şarttır.²⁶ Ancak iman açısından bu kavram bilgiye dayanan mutlak tasdik olmayıp, deliller çerçevesinde yapılan ihtiyari bir tasdik-tir.

Bu çerçevede iman kavramının özünü “tasdik” olarak alanlar görüşlerine, “Sen bize inanıcı değilsin”²⁷, “Ey peygamber, ağızlarıyla “inandık” deyip, kalpleriyle inanmamış olanlar ve Yahudilerden küfürde yarış edenler seni üzmesin...”²⁸ ve “İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde, “Allah’a ve âhiret gününe inandık.” derler.”²⁹ manasındaki ayetleri delil getirmektedir.³⁰ Ancak bu ayetleri iki farklı açıdan yorumlamak mümkündür. İlki, imanın yerinin kalp olduğu ve bu nedenle tasdikın imanın esasını teşkil ettiği-dir. İkincisi ise ikrarın, toplumda imanın ifadesi açısından yeterli olması gerektiği hususudur. Bu durumda ikrar, imanın varlığı hakkında kişinin beyanıdır. Ancak ikrarı imanın bir unsuru olarak görenler olduğu gibi, onu imanın bir unsuru olarak görmeyip sadece sosyal hayat için gerekli olduğu düşünenlerin de varlığı unutulmamalıdır.³¹

Tasdik kavramı genel anlamda herhangi bir konu hakkındaki hükmün ya da haberin kalben onaylanması ve kabul edilmesidir.³² İmanın özünü oluşturan tasdik, bilgiye dayanır. Bu yüzden iman, “bilgiye dayalı kalbi tasdik” olarak tanımlanabilir.³³ Fakat iman etmek, “tasdik etmekle” tamamen aynı manaya gelmez. Bu nedenle tasdik kavramı her zaman iman yerine kullanılmaz. Tasdik bilmekten öteye bir şey olup bilinenin, irade ve ihtiyarla kalben onaylanması hadisesidir.³⁴ Bu açıdan iman, kavramsal olarak tasdiki içermekle beraber ondan daha kapsamlı ve kuşatıcı bir manaya delalet etmektedir. Bu yüzden tasdikın bilgiye dayanması onun mantıki tasdik olduğunu göstermez. İmanî tasdik

25 Tasdik kavramı, iman için kullanıldığında kesbi ve ihtiyari olması yönleriyle klasik mantığa ait tasdik kavramından ayrılmaktadır. Yeşilyurt, Temel, “Ebû Hanîfe’de İmanın Kesinliği Meselesi”, *İslami Araştırmalar*, XV, Sayı 1-2, Ankara 2002, s. 210.

26 Bakılânî, *Kitâbu’l-Temhid*, s. 346-347; Bağdadî, Abdulkâhîr, *Usulu’d-Din*, s. 248.

27 Yusuf 12/ 17.

28 Maide 5/41.

29 Bakara 2 /8.

30 Mâturidî, *Kitabû’l-Tevhid*, s. 377; Şehristânî, *Nihâyetü’l-İkdâm*, s. 473; Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 153.

31 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 411; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 386.

32 Cürçânî, Ş. Şerif, *Târifât*, Beyrut 2001, s. 44.

33 Smith, W.C., *On Undersatnding Islam*, Netherlands 1981, s. 281.

34 Bağdadî, imanı kalbin tasdik ve marifeti olarak tanımlamaktadır. Bağdadî, *el-Fark*, s. 351 Ayrıca Ammar b. Yasin’in baskı karşısında putları hayırla yâd etmesi Hz Peygamber tarafından küfre zorlandığından dolayı anlayışla karşılanmış, Ammar’a “Aynı durumla bir daha karşılaşırsan aynı yap.” direktifi ile destek olunmuştur. İbn Sâd, *Tabakât*, Kahire tsz., III, s. 249-250; Zemahşerî, *Keşşâf*, Bağdat 1970, III, s. 164.

ile mantıkî tasdik arasında bir takım farklar söz konusudur.³⁵ Mantıkî tasdik ile emir olunmaz, sonuç bilgi veren önermelerin dizilişinden bellidir. İmanın özünü oluşturan tasdikte ise bilgi veren önermelerin dizilişi bir sonuca götürür.³⁶ Fakat kişi bunu isterse kabul eder, isterse reddeder. Burada bir zorlama söz konusu değildir. İhtiyar ile bir hüküm vermek imanî tasdikten ayrılmaz bir özelliğidir. Bu açıdan imanı gerektiren tasdikle mantiki tasdik arasındaki en büyük fark tercih edebilme konusudur.³⁷

Tasdik kavramının ifade ettiği anlamlar bir başka açıdan değerlendirdiğinde doğrulama, doğruluğunu kabul etme ve benimseme olarak açıklanabilir. Bu şekilde bir izah getirildiğinde ise imandan dolayı meydana gelen benimseme hissi daha da belirginleşir. Tasdikten varlığı halinde ikrar ve ibadetlerin eksikliği ya da yokluğunun telafisi söz konusu iken, tasdikten olmaması durumunda ise bunun telafisi mümkün olmadığı gibi, onsuza ibadet ve ikrarın, onunla olan ibadet ve ikrarın zıddına bir durum doğurması söz konusudur.³⁸

Kelam ekollerinin imanı açıklarken tasdik kavramını kullanmaları ve buna yükledikleri anlam birbirlerinden farklı olmuştur. Eş'ari anlayışa göre tasdikte ihtiyar şartı yoktur. İhtiyar olmaksızın tasdik gerçekleşir ve gerekli ameller yerine getirilirse kişi mümin olur. Fakat kişi ihtiyar ve nazari çıkarımlarla peygamber ve mucizelerini tasdik etmesine rağmen gerekli amelleri yerine getirmezse ve bunda da ısrarcı olursa, bu davranışlarından dolayı kâfir olur.³⁹ Ancak bununla beraber Taftazânî, Râzî ve Cüveynî gibi Eş'ari âlimlerin tasdiki ilim ve iradeden başka bir şey olarak gördüklerini söylemiş, tasdiki kelam-ı nefsinin gerçekleşmesi olarak tanımladıklarını aktarmıştır.⁴⁰

İnanç esasları hakkında kalpte bir bilginin olması anlamına gelen, tasdik ve ikrarın dayandığı unsur olarak “marifet” ise imanın açıklanmasında kullanılan diğer bir kavramdır. Nitekim imanı marifet olarak tanımlayan Cehm b. Safvan tasdik ve ikrarı bunun dışında tutmaktadır.⁴¹ Bu şekilde iman, bilgi olarak alındığında doğal olarak zıt anlamlısı olan “küfür” kavramı cehalet olarak tanımlanmaktadır.⁴² Nesefî, marifetin iman olmadığını, eğer marifet iman olsaydı inatçıların Hz. Peygamberin peygamberliğine iman etmeleri gerektiğini, ancak

35 Soner Duman, “Er-Redd Ale’l-Mantıkiyyîn Adlı Eseri Çerçevesinde İbn Teymiyye’nin Fıkhi Kıyas İle Mantıkî Kıyas Arasındaki İlişkiye Dair Görüşleri”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, s. 197-200.

36 Mahmûd, Yusuf, *el-Mantuku’s-Sûri*, Devha 1994, s. 115.

37 Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, III, s. 427.

38 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 410.

39 Seyalkûtî, *Hâşiyetu alâ Şerhu’l-Mevâkıf*, IV, s. 352.

40 Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, III, s. 430.

41 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 406.

42 Eş'ari, *Makalât*, I, s. 338.

onların kendi çocukları gibi tanımlarına rağmen Hz. Peygambere iman etmediklerini söylemektedir.⁴³ Bu anlamda iman marifetten daha ileriki bir aşamayı ifade etmektedir.

İmanın tanımlanmasında kullanılan diğer bir kavram olan “ikrar”ın imanın aslından olup olmaması meselesi tartışmalı bir konudur. İkrarı imanın özünden sayanlar, Hz. Peygamberin “*Kelime-i Tevhid getirinceye kadar savaşmayla emrolundum.*”⁴⁴ hadisini görüşlerine delil alırlar. Ehl-i Sünnet kelamcıları ise imanda ikrarın esas alınmasına yönelik delilleri çürüterek bu hadisin, “iman edenin ya da ettiğini söyleyenin canı ve malının güven altında olacağı” şeklinde anlaşılması gerektiğini, yoksa bu hadiste imanın yapısal olarak ikrardan ibaret olduğuna dair bir ifadenin bulunmadığını aktarmışlardır.⁴⁵ Onlara göre imanın ikrar olduğunu iddia etmek doğru değildir.⁴⁶ Ayrıca Kerrâmiyye’nin bu görüşü Kur’an’ın iman ve küfrün yerinin kalp olduğuna dair bilgi veren: “*İman onların kalplerine girmemiştir.*”⁴⁷ ve “*Kim kalbini küfre açarsa işte Allah’ın azabı onlarıdır.*”⁴⁸ manasındaki ayetleriyle çelişmektedir. Kalben inanılıp tasdik edilmeyen şeyin ikrarı, imanı oluşturmamakla birlikte bilakis kalben iman gerçekleşmediği için bu çeşit iman söylemi “nifak” olmaktadır.⁴⁹

Mutezile ise bu iki kavram üzerinde durup, imanı sadece tasdik veya tasdik ve ikrar olarak tanımlayan muhaliflerin iddialarını akli delillerle çürütme yoluna başvurmuştur. Onlara göre iman kalben tasdik olsaydı, uyku halinde veya gafil olma anında imanın olmaması gerekirdi. Ancak mümin, geçmişte de, şimdi de inanandır. Bu anlamda İci de imanın sadece tasdik olarak alınmasının yanlış olduğu kanaatinde. Ona göre iman sadece tasdik olarak tarif edilirse kalben tasdik edip güneşe tapan birinin durumu ne olacaktır? Eğer iman tasdikse bu kişinin mümin olması gerekir. Bu ise İslam inanç öğretisinin temelindeki tevhid esasına ters bir durumdur.⁵⁰

Kelam ekollerinin iman tanımlarında öne çıkan diğer bir unsur ise ameldir. Bu bağlamda Mutezile, Hariciler ve Ehl-i Sünnet’ten bazı âlimlere göre iman-amel ilişkisi Kur’an ayetleri delil alınarak amelin imanın bir parçası olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Çünkü yapılması gerekenler yani farzlar dindedir. Bu görüş “*Hâlbuki onlar, dini sadece Allah’a tahsis ederek, Allah’ı birleyerek, ancak Allah’a ibadet etmekle, namazı kılmakla ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardır.*

43 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 415.

44 Buhari, Cihad/102; Müslim, İman/ 8.

45 Kılavuz, A. Saim, *İman-Küfür Sınırı-Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., İstanbul 2000, s. 31.

46 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 412.

47 Hucurât 49/14.

48 Nahl 16 /106.

49 İcî, *el-Mevâkıf*, s. 386.

50 İcî, *el-Mevâkıf*, s. 386.

İşte dosdoğru din budur”⁵¹ ayetine dayanmaktadır. Din ise İslam’dır: “*Doğrusu Allah katında din, İslâm’dır.....*”⁵², İslam da imandır: “*Kim İslâm’dan başka bir din ararsa ondan asla kabul edilmeyecek ve o ahirette de zarar edenlerden olacaktır.*”⁵³ Ameli imanın bir unsuru olarak görenlere göre verilen bu ayetlerden hareketle farzların yerine getirilmesi imandır.⁵⁴

Ayrıca Mutezile ameli imanın içine alan tanıma ikinci bir delil olarak, “*Allah, imanınızı zâyî etmeyecektir.*”⁵⁵ manasındaki ayette geçen “*imanınız*” ifadesinin daha önce Mescid-i Aksâ’ya yönelik kılınan namazlar şeklinde alınmasını getirmiştir. Mutezile’ye göre burada iman kelimesi namaz anlamına kullanılmaktadır, o halde ameller imandandır.⁵⁶

Üçüncü delil olarak, “*Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.*”⁵⁷ ayetine dayanarak bir akıl yürütme yapılmaktadır. Eğer günahkârlar cehenneme girecekse orada rezil olacaklardır. Ancak Kur’an inananların kıyamet gününde hüznün içerisinde olmayacaklarını açıkça belirtmektedir: “*Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Çünkü onların nurları, önlerinde ve yanlarında koşar da, “Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdirsin.” derler.*”⁵⁸

Mutezile iman tanımına son delil olarak “*Zânî, iman halindeyken zina etmez*” manasındaki hadisi getirmiştir. Mutezile’nin getirdiği bu delillere göre Hz. Peygamber bu hadisinde ameli, iman kavramına dâhil etmektedir.⁵⁹

İman-amel ilişkisi bağlamında İbn Teymiye’nin imanı, dil ile söylemek, kalp ile inanmak ve bedeni azalarla imanın gerektirdiği fiilleri ve davranışları

51 Beyyine 98/ 5.

52 Ali İmran 3/19.

53 Ali İmran 3/85.

54 İcî, *el-Mevâkıf*, s. 386.

55 Bakara 2/143.

56 Nesefî, *et-Tabsıratu’l-Edille*, II, s. 410. İmanın zayı olmayacağından bahseden ayetin yorumunun namaz olarak yapılmasının sadece namazın mı yoksa bütün farz ibadetlerin bu iman dairesinde sayılacağı problemini doğuracağını vurgulanmaktadır. Ona göre bu mecazi bir ifadedir, imanın meyvesi olarak amelin varlığından bahsedilmektedir. Seyalküfî, *Hâşiyetu ala Şerhu’l-Mevâkıf*, IV, s. 352-357.

57 Ali İmran 3/192.

58 Tahrim 66/ 8.

59 Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, VIII, s. 356-357. Kelime-i şahadet getiren herkesin cennete gireceğinden bahseden Ebu Zerr’dan rivayet edilen hadise göre hırsız ya da zina eden dahi şahadet getirmişse cennete girecektir. Seyalküfî, *Hâşiyetu ala Şerhu’l-Mevâkıf*, s. 357.

sergilemek olarak tanımlaması, ameli imanın bir unsuru olarak görmesi bu anlayışın sonraki dönemlerde de ciddi taraftar bulduğunu göstermektedir.⁶⁰ Ancak dikkatle incelendiğinde İbn Teymiye'nin imanın mahiyet ve hakikati açısından iman-amel ilişkisine dair görüşlerinin, ilk dönemlerdeki tavırlarıyla dikkat çeken Mutezile ve Hariciler gibi dışlayıcı olmadığı söylenebilir.⁶¹

Eş'ari ekole mensup olması ve mezhep taassubu kadar sufi kimliği ile ortaya çıkan Kuşeyri ise imanı: farz kılınmış, nakil yoluyla gelmiş ve haram kılma yolu ile yasaklanmış olan Allah'ın emirlerine boyun eğmek, Allah'ı kalp ile bilmek, azalarla amel etmek ve imanını dil ile ikrar etmek olarak tanımlamıştır.⁶²

Yapılan bu tanımlardan sonra “imanın mahiyetini oluşturan tasdik hakikati nasıl bilinir?” ve “İkrar bu anlamda onun mahiyetinden midir yoksa tasdike zâid/eklenmi midir?” soruları önem arz etmektedir. Bu soruların cevabı iman tarifinin neye göre ve nasıl yapıldığı meselesi ile bu tarif doğrultusunda iman-amel ilişkisine gösterilen yaklaşımla alakalıdır. Eğer iman, tasdik olarak alınırsa ameli bir unsur olan dilin ikrarı, imanın hakikatine dâhil değildir. İmanın aslı olan tasdik gerçekleştiikten sonra bu tasdik beyanı imanın mahiyet ve hakikatinden sayılamaz. Bu anlamda ikrar, iman için asli unsur olamaz.⁶³ Nitekim Kuran ayetlerinde “iman ediniz” emri vardır, fakat “iman ettiğinizi ikrar ediniz” emri söz konusu değildir.

Kelam ekollerince yapılan iman tariflerinde “tasdik” ve “ikrar” kavramlarının “amel” kavramı kadar ön plana çıkarılmadığını görmekteyiz. Bu yaklaşımda iman, kalbin ve azaların ameli olarak görmek, kalbin fiili olduğunda marifet ve tasdik, azaların fiili olduğunda lisan ile ikrar veya bütün itaat ve ibadetleri kapsayacak şekilde yorumlamanın esas olduğunu açıktır. Diğer bir yönden ameli imandan bir cüz sayanların aynı zamanda imanın artıp eksilmesini kabul ettiklerini söyleyebiliriz.⁶⁴

Amel ve ibadetlerin imanın bir yansıması mı yoksa ana unsuru mu olduğu iman tariflerine göre değişen bir durumdur. Fakat imanın yaşanması açısından inanan, inandığı varlığın emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmek durumundadır.

60 İbn Teymiye, *Kitabu'l-İman*, Beyrut 2002, s. 88-89.

61 İbn Teymiye, *İman Üzerine*, çev: Salih Uçan, Pınar Yay, İstanbul 2002, s. 39.

62 Kuşeyri, Ebû Kasım, “el- Fusûl fi'l-Usûl” (Two Dogmatic Works Of Abu'l-Qasım Al-Qushayri), thk: R. M. Frank, Melanges 16, Mideo 1983, s. 62.

63 Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, III, s. 432-433; Seyalkûfî, *Hâşiyetu ala Şerhu'l-Mevâkıf*, IV, s. 352.

64 Yürük, İsmail, “Sitematik Kelam Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, 29, s. 49-55.

Bunun dışında herhangi bir durum söz konusu değildir. Bu itaat olgusu dışı yansıyan, davranışlarla kendini gösteren bir olgu olduğu kadar, içte duygularla yaşanan hissi bir süreci ifade etmektedir.⁶⁵

Kelam ekollerinin iman tanımları dikkate alındığında Mürcie'nin iman kavramını ameli içine almayarak yorumlamasının, büyük günah sahibinin günahından dolayı imanını yok saymaya varan radikal fikirlere karşılık alınan fikri ve siyasi bir tavır olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶ Bu durumda Mutezile, büyük günah işleyeni "fâsık" olarak isimlendirirken, büyük günah sahibini "kâfir" sayan Hariciler⁶⁷ ile günahın imana zarar vermeyeceğini söyleyip tam bir "mümin" olarak gören Mürci fikir arasında yer almıştır.⁶⁸ Onlar bu düşünceleriyle ameli imana dâhil ederken aynı fikri benimsedikleri Haricilerin iman algısından ayrılmış, ancak Mürci tavra da dâhil olmamış düşünceleriyle bu iki ekol arasında bir konumda yer almışlardır.⁶⁹

3. İmanın Neliği

İman nedir? sorusuna verilen cevaplar incelediğinde, onların sadece yapısal ya da sadece ameli ve ahlaki boyutu esas alınarak yapılan tanımların kapsayıcı bir cevap vermenin ötesinde olduğu ortadadır. Bu çerçevede iman, özü itibarıyla bünyesinde bilişsel tasdik bulunan bir insan fiilidir ve muhatabı insan aklıdır.⁷⁰ Kabul ve teslimiyet imanın bir illeti değil, ögesidir. Aynı zamanda iman duygusal bir taşkınlık ya da patlama anı veya olayı da değildir. İman, teslimiyet duygusuyla, zorlama olmaksızın bilincimizi genişleten ufkumuzu açan otoriteye duyulan güveni oluşturabilir. Ancak vurgu yapılan güven hissi, imanın bir unsuru olmakla beraber iman, güvenden daha başka bir şeydir.⁷¹ Bu açıdan psikolojik bir durum olan iman, bir takım kaide ve kurallarla pasif bir şekilde inanmak değil, insanın engin tecrübesi ile elde etmiş olduğu hayat dolu ve hayat verici

65 Gazalî, bu duygu sürecini dini hayatın gelişimi açısından üç farklı safhada irdelemektedir. Bu safhalar iman (taklid), fikir (ilim), marifet (zevk ve şevk)tir. Gazalî, *İhya' u Ulümü'd-Din*, Kahire 1967, III, s. 12.

66 Şehristâni, el-Milel, I, s. 269.

67 İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 52. Büyük günah işleyeni münafık sayan Hasan el-Basri'yi de harici anlayıştan saymak mümkündür. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 240.

68 İbn Murtaza, *Tabakâtu'l-Mutezile*, Kahire 1980, s. 8.

69 Abdulcabbâr, Kâdi, Şerhu Usulu'l-Hamse, Beyrut 2001, s. 474; Curcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, VIII, s. 355.

70 Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadislerin Kelami Problemlere Etkisi*, s. 261.

71 Tillich, iman: "mutlak varlık hakkındaki kesin kaygı" olarak tanımlar. Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 20, 38.

olup, inanç ve güven duygusu barındıran bir fiildir.⁷² Bu yönüyle iman, inanma ve itaat anlamlarına gelir.⁷³

Yapısal olarak iman ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla beraber oluşan bir insan fiilidir. Fakat iman sadece bir bilgi ya da irade eylemi de değildir. İnanan açısından bu iki unsur aynı anda söz konusudur. Bu yönüyle iman, kişisel benliğin bütüncül ve odaklanmış bir eylemidir. Bu yüzden inanma iradesi, inanç argümanları ya da itaat, imanı var etmeye yeterli değildir.⁷⁴ İman bunların ötesinde kişisel olarak kalben yaşanan bir durumdur. Bu bağlamda sadece bilmek ya da tasdik etmek imanı gerekli kılmaz.⁷⁵ Bu “Allah’ın âlemi var etme konusundaki bilgisi ile, bu bilginin sonucunda âlemi var etmesi hadisesi” gibidir. Allah, âlemi var etmeden önce de bu bilgiye sahiptir, ancak var etmemiştir. İman edilen nesne ile iman eden özne arasında gerçekleşen “iman” olgusu bilgi ve irade kavramları etrafında cereyan eden içsel bir hadisedir. İman için belirli bir bilgi gerekmektedir. Fakat bu bilgi imanın oluşması için yeter şart değildir. Çünkü bilgi imanı oluşturma açısından tek başına yetkin ve etkili değildir. İrade, burada devreye girer. İrade ile gerçekleşen tasdik, imanı oluşturur. İnanma fiili, istek ve sevgi neticesinde olduğundan iç huzur, tatmin ve mutluluk hissini de beraberinde meydana getirir.

Her ne olursa olsun imanın, bir bilgiye dayanması gerekir, imana götüren bilginin varlığı ise beraberinde tasdiki hedeflemektedir. İnancın birey tarafından nasıl meşrulaştırıldığı farklı bir konu olup, imanın kesinlik derecesi bireyin kendisine aittir.⁷⁶ Eğer iman sadece bilgiye dayanan tasdik olsaydı, her bilgi sahibinin zorunlu olarak iman etmesi gerekirdi. Oysa durum böyle değildir.

İmanın hakikati açısından marifet olmaksızın ikrar da söz konusu olamaz. Marifet, iman için gereklidir fakat imanın oluşmasını zorunlu kılmaz. İkrar ise tasdikten yoksun olduğunda iman değildir. Böyle bir durumda o sadece dile getirilen ve hakikati olmayan “iman” sözü olur, fakat imanı gerçekleştirmez.

Bu anlamda iman, yeri kalp olan, kişinin hür beyanı ve iradesi ile gerçekleşen bir insan fiilidir.⁷⁷ İman edenin iman ettiği kutsalın varlığına dair tasdiki⁷⁸, imanının ilk aşaması olarak kabul edilir. Burada tasdik, hem ikrarı hem de kalben kabul edişi ifade etmektedir. Tasdik iman edenin, iman ettiği kutsal varlığa koşulsuz bir teslimiyeti ile söz konusu olur. Bu yönüyle iman güven ve bağ-

72 İkbal, Muhammed, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 51.

73 Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, I, s.165; Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet Yayınları*, İstanbul, 2002, s. 144.

74 Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 43.

75 İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 157.

76 Allport, Gardon W., *Birey ve Dini*, çev: Bilal Sambur, Elis Yay., Ankara 2004, s. 158.

77 Seyalküfî, *Hâşiyetu ala Şerhu’l-Mevâkıf*, s. 352-353.

78 Akbulut, *Sahabe Devri İktidar Kavgası*, s. 226.

lanma hissini beraberinde getirir. Teslimiyetin imandan önce mi yoksa imanın neticesinde mi oluştuğu meselesi ayrı bir araştırma konusudur. İman, tasdik ve teslimiyet kavramlarını bir arada ve beraber değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bilgi ve güven bu üç durumun meydana gelmesinin ön şartı olarak sayılabilir. Bilgi olmadan iman olmayacağı gibi teslimiyet ve tasdikte söz konusu olamaz. Aynı zamanda güven duygusunun oluşturduğu durum olmadan imanın, teslimiyetin veyahut tasdikcin gerçekleşmesi tartışmalı olacaktır.

İman, bir süreklilik hali olup tasdikcin bulunduğu süreci ifade eder. Amel, tasdikcin dışı yansıyan yönü olarak değerlendirildiğinde imanının sürekliliği ya da varlığının delili olarak kabul edilebilir. Ancak öz itibariyle iman, amelin ötesinde bir şey olup kalbin tasdiki dilin ikrarı ile gerçekleşen, yaşanan his ve duygularla hissedilen bir olgudur. İmanın mahiyeti kalpte, hakikati dış âlemde ikrar ya da davranışlarda kendini gösterir. Bunlar bizzat imanın kendisi değil, imanının varlığının tezahürleridir. İmanın tezahür ve işlevsel yönü dikkate alındığında ameli ve ahlaki boyutu ortaya çıkar. Burada iman bir olgu olarak kabul edildiğinde onun için olmazsa olmazları iyi belirlemek gerekir. Bu anlamda kalbin tasdiki iman için olmazsa olmaz bir unsurdur.

İmanın olduğu gibi dışı yansımaması onun yokluğu ya da eksikliği anlamına gelmez. Fakat iman yapısı gereği kalpte gizli olarak kalan, kalabilecek bir his, duygu ve kanaat olmayıp içsel olarak kesinleşmiş, şüphelerden uzak, güven ve huzur veren bir kabuldür. Bu kanaatin ifadesi ise dış dünya için bir nevi tercihtir. Bu tercihin sonunda bir takım davranışların oluşması beklenir. Toplumun bu davranışları sosyal ve hukuk kuralları çerçevesinde kontrol etmesi söz konusudur, ancak ibadetler bu alanların dışında kalan kişisel sahalardır.

İman ve amel birbirinden farkı ancak birbirini tamamlayan iki unsur olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda ameller imanın gerekli ve kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilebilir. Kalpte iman olmadan gerçekleşecek ameller boşa çıkacaktır. Eğer kalpte iman oluşursa, inananın imanının gereğini dışı yansıtmaması mümkün değildir.⁷⁹ Amel olmadan sadece iman, imanla beraber işlenen amelin sağladığı duyuşsal hisleri vermeyeceğinden imanının lezzeti eksik kalacaktır. İman-amel ilişkisi bağlamındaki imanının neliği tartışmaları fikri kutuplaşmalar neticesinde ortaya çıktığından aslen tartışılan konu iman kendisi değil imanla ilgili fikri tutumların sıhhati olmuştur.

Psikolojik açıdan iman, “ferdin kendisini inanmaya çağıran dini davete verdiği olumlu ve deruni cevap” olarak tanımlanırsa, iman olgusunun mantiki doğruluğunun sorgulanamayacağı söylenebilir. Bu tarife göre iman, objektif ve deneysel bir bilgi olmayıp deruni ve sübjektif bir bilgi, duygu hatta bir keşif olarak değerlendirilir.⁸⁰ Bu ise ruhi ve bedensel yönden aşkın varlıkla kurulan bir irtibattır. İman tabii olarak teslimiyeti, teslimiyet duygusu da itaati doğurur.

79 İbn Teymiye, *İman Üzerine*, s. 156

80 Köse, Ali, *İman*, İstanbul 2000, s. 410.

Çünkü iman edilen kutsala itaat olmaksızın bir teslimiyet söz konusu olamaz.⁸¹ İman, nesnel olarak inanan birey ve inanılan kutsal varlık arasında kurulan sevgi, saygı, korku, endişe gibi duyguları beraberinde getiren bir diyalogdur. Aynı zamanda o, inananda inandığı kutsalın rahmet ve merhametini umma, iyi şeyler için ümit ve beklenti içinde olma, kötü şeylere karşı korunma ve kollanma, kutsala bağlanma ve teslim halinde olma hadisesi olup güven ve huzur duygularını oluşturur.⁸² Bu yönüyle imanın oluşum yeri insanın zihni ve gönlü olmakla beraber onun esas icra alanı insanın ruhsal dünyasıdır.

İmana duyuşsal yaklaşanlar ferdin ruhsal hayatı açısından yerine getirilmesi gereken bir takım ihtiyaçların bireyde imanın oluşmasını zorunlu kıldığı düşüncesindedirler. Onlara göre bu nedenden dolayı insanın inanmaya/imana yönelişi güdüseldir.⁸³ İmanın duyuşsal yönü ile ilgili verdiğimiz bu bilgiler, imanın bilgi ile bağlantılı olmadığı, tamamen duygu âleminde yaşandığı anlamına gelmemelidir.

Kelam açısından inanmaya yönelik bu davetin vahiy merkezinde gerçekleştiği, vahyinde bir bilgi kaynağı olması nedeniyle bu davetin bilgiye dayandığı göz ardı edilemez. Kişisel olarak iman öznel, ancak bu iman nesnel yönü olmadığı manasına gelmez. İmana giriş ve imandan çıkışın nesnel olarak belirlendiği ve bilinebileceği unutulmamalıdır. Kelamcıların iman, Kur'an'dan hareketle bilgi temeli üzerine kurgulama yönündeki çabaları, iman algımıza hurafe ve bidatlerin girmesini engellemeye yönelik çabalarından kaynaklanmaktadır.⁸⁴

Bilgiye dayansın ya da dayanmasın, duyuşsal yönü ağır bassın ya da basmasın iman mahiyetinin bilinip bilinmeyeceği ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Bilinemeyen bir şey hakkında delil getirilemez, yaratılmış olup olmadığı

81 Kayıklık, Hasan, Kur'an'ın Işığında İnanan İnsanın Duasına Psikolojik Yaklaşımlar, YL Tezi, EÜSBE, Kayseri 1994, s. 42.

82 Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, s. 21.

83 GÜDÜ: insanın harekete geçmesini sağlayan, onu belli bir yönelişe sevk eden faktördür. Bu faktör bireyin ilgileri, istekleri, ihtiyaçları, arzuları, dilekleri, emelleri, amaçları, dürtüleri, korkuları, idealleri ve tutkularıdır. Bunlar bilinçli ya da bilinçsiz olabilecekleri gibi, fizyolojik, duygusal ve bilişsel olabilirler. Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışları*, İstanbul 2006, Remzi Kitap Evi., s. 229-230.

84 Batı düşüncesinde de kelamcıların bu tutumuna benzer yaklaşımı benimseyip iman bilgiye dayandırılanlar olduğu gibi, iman ve bilgiyi farklı alanlarda gören ve neticede iman için bilgiyi inkâr eden Kant örneğinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca din felsefecilerinin iman bilgi merkezine taşıdıklarını, kelamcıların tavrına yakın bir tutum içerisinde olduklarını söylemek gerekir. Onlara göre iman, doğruluğu aklen ispatlanan bir inancın kalben tasdik edilmesidir. Bilgiden hareketle imana giden bu yaklaşımda bilgi ancak çeşitli kademelerden geçtikten sonra iman haline gelmektedir. Bu açıdan imandan önce oluşan ilgi, şüphe, zan, inanç ve bilgi gibi kavramlar, iman oluşum aşamaları olarak değerlendirilmiştir. Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara 1995, TFK Yay., 64-83; Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, s. 81-99; Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, DÜİF Yay., İzmir 1999, s. 96-101.

söylenemez. Eğer bir şey hakkında deliller toplanıp bunlara dayanan hükümler verilebiliyorsa o şey artık bilgi alanındadır. Bu açıdan imanın bilinmeyen bir şey olduğu iddiası doğru değildir. Allah, Kur'an'da insanlardan iman etmelerini istemiştir. Bu nedenle insanların yükümlü oldukları bir konuda bilgisiz olmaları düşünülemez.⁸⁵

Ayrıca imanın ezelde var olduğu, yaratılmadığı iddiası aklen ve naklen ortaya konan delillerle yanlışlanabilir. Bir insan fiili olarak iman, yapısal açıdan diğer tüm insan fiilleri gibi mahlûktur ve sonradan yaratılmıştır.⁸⁶ İmanın tasdik ve ikrar ya da sadece tasdik veyahut sadece ikrar olduğu kabul edilirse onun mahlûk olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü ikrar ve tasdik ister tek tek ele alınsın, ister bir arada değerlendirilsin insan fiillerindedir. İnsan fiillerinin yaratıldığı ve yaratıcısının Allah olduğu Mutezile ve takipçileri haricinde Kelam ekollerinin genele yakının kabulüdür.⁸⁷ İmanı Allah'ın tevfiği ve hidayeti ile elde edilen bir merteye olarak kabul edersek, iman yaratılmış değildir. Ancak bu anlayışa göre iman kulun fiili değil bilakis Allah'ın fiili olmaktadır. Oysaki iman, kulun övülen bir fiildir.⁸⁸

İman, bilgi temelinde değerlendirilmesinden dolayı kesinliği kabul edilmiş imanda istisna, şüphe ve tereddüt hali olarak görülüp reddedilmiştir. Bu yüzden Ehl-i Sünnetten Hanefî-Mâtürîdî geleneğe göre imanda istisna caiz değildir. Çünkü iman şüphe içermemeli, kesinlik arz etmelidir.⁸⁹ Bilgiye dayanan, çeşitli merhalelerden sonra oluşan imanda şüphe ve zan olmaz. İman, bir ahit ve sözleşmedir. Bütün anlaşmalarda olduğu gibi onda netlik olmalıdır.⁹⁰ Diğer bir yönden iman yakini bilgi alanı olduğundan bu yönüyle imanda istisna geçerli değildir.⁹¹ İmanın sahih olabilmesi, inanılacak nesnenin kalben tasdik edilmesi ve bununla kalbin huzur bulması ile mümkündür. İç çelişkiler yaşayan bir inanç, insana huzur vermediği gibi rahatsız edecektir.

İman, bilgi verileriyle ispat edilip mahiyeti bilinen şeylerle alakalı olduğu gibi, bazen de varlığı ancak vahyin verdiği bilgiye dayanan, hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan gayb konularında olur. Bu durumda iman gayba ait bir bilginin tasdiki ve kabulü olup, “ﷻ ﷻ” yani iyiliktir.⁹² Ahlak-iman ilişkisi bu çerçevede başlar. Bir olgu veya davranışı değerlendirme, değer verme, değerini

85 Işık, Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı, s. 59.

86 Lâmişî, et-Temhid, s. 134.

87 Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhid, s.221; Eş'ari, el-Luma', s. 43.

88 Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhid, s. 385-388.

89 Sâbüni, Nureddin, *Mâtürîdîyye Akaidi*, çev: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s. 175.

90 Işık, Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı, s. 47.

91 Lâmişî, et-Temhid, s. 145.

92 2 Bakara / 177.

ölçme gibi tutumlarla devam eder.⁹³ Bu değer verme aşaması imanı bilgiden ayrılan ahlaki devresi olup bu aşamadan sonra imanın irdelenebileceği alan bilgi alanı değil, ahlak sahasıdır.

Kelam açısından imanın bilgiye dayanması kadar önemli olan diğer bir konu da imanın varlığının kesinliğidir. Var olanın varlığına istisna izafe edilemez ve varlığı şarta bağlanamaz. Çünkü istisna, herhangi bir şeyin var olma ihtimali anında söz konusudur. Diğer bir ifade ile var olanın varlığından sonra, var olma ihtimalinden bahsetmek tutarsızlık olacaktır, çünkü o artık vardır. Var olma anından sonra ondan ancak “var” olarak bahsedilmesi gerekir. Nitekim ayakta duran bir kimse, “inşallah ben ayaktayım” demediği gibi oturan kimse de “inşallah ben oturanım” demez. Eğer böyle bir ifade kullanırsa bu anlamsız ve saçma olur. İman konusunda istisna da bunun gibidir. İnananda iman fiili yerine getirildiği için “iman” artık vardır. İman var ise inanan tarafından yakinî olarak sınırı ve hakikati ile bilinir. Bu açıdan “ben müminim inşallah” demek doğru olmayıp, bunun yerine “ben hakiki olarak müminim” demek gereklidir.⁹⁴

Kulun kendi iradesiyle imana yönelmesi fiilin insana bakan yönüdür. Her ne durumda olursa olsun iman herhangi bir şarta ve kayda bağlı olmaz.⁹⁵ Çünkü o tasdikten ibaret olup, tasdik olduğu yerde belirsizlik söz konusu değildir. Burada tasdiki şüpheden uzak tutan unsur ise tasdik bilgisiye dayanmasıdır.⁹⁶

İmanın tasdik olarak kabul edilmesi, tasdik edilecek iman nesnenin bilinip tanınması, öznenin nesneyi benimsemesi, doğrulaması ve bir nevi ispatlamasıdır.⁹⁷ Bu açıdan imanda istisnayı kabul etmek bir yerde iman konusundaki hükümü ertelemek olduğu kadar, kesinlik arz etmesi gereken bir hususta tereddüde mahal vermek olur ki bu kabul edilmeyecek bir durumdur.

Bir başka yönden iman içten gelen bir kaygıdır. İnsan diğer canlılarla bazı ortak kaygılar taşıdığı gibi onlardan ayrı olarak estetik, bilgisel, sosyal-politik bir takım kaygılarda taşır. Bu anlamda nihai kaygılı olma hali ve insan zihninin bir amaca odaklanmış eylemi olan iman, bütün olarak insan şahsiyetini kuşatır.⁹⁸ O, kişiliğin bir eylemi olup, kişisel yaşamın merkezinde gerçekleşir. Bu yönüyle iman, bilinçli ve zihnin bütünüyle tam olarak odaklandığı bir eylem olduğu için, bilinç dışı etkilere belirlenen zihinsel durumlarda gerçekleşemez. Çünkü iman ancak özgür bir ortamda inananın iradesiyle var olabilir.

93 Güler, İman Ahlak İlişkisi, s. 58.

94 Sâbûnî, *Mâturidîyye Akaidi*, s.175.

95 Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, s. 48.

96 Yeşilyurt, “Ebû Hanife’de İmanın Kesinliği Meselesi”, s. 208-211.

97 Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 73.

98 Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 11.

4. Kur'an Açısından İman Kavramı

Kur'an'a göre iman, bir insan fiili olup kalbin tasdiki ile gerçekleşir. İmanın yeri “*Kim iman etikten sonra Allah'ı inkâr ederse, kalbi imanla dolu olduğu halde zorlananlar hariç, Allah'ın gazabı bunlara olup, onlar için büyük bir azap vardır.*”⁹⁹ manasındaki ayette de belirtildiği gibi kalptir.¹⁰⁰ Kalp, iman açısından oldukça önemli olan ve Kur'an'da çokça geçen bir kavramdır. Bu kavram sadece akıl veya gönül anlamlarına gelmeyip, bir bütün olarak akıl, gönül ve vicdanı kuşatan geniş bir anlam dağarcığına sahiptir.¹⁰¹ Bu yüzden akıl soyut olup düşünme yetisini ifade edemek için kullanırken, kalp bir bütün olarak tüm bedeni ve duymalarını kaplamaktadır.¹⁰² Nitekim Kur'an'da Hz. İbrahim, iman etmesini rağmen, kalbinin tatmin olabilmesi için “*iman ediyorum ancak kalbimin mutmain olabilmesi için bunu istiyorum*”¹⁰³ demiştir. Kur'an açısından kalbin bilgiyi elde etme ve elde edilen bilgiyi değerlendirme organı olduğu “*Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar, gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler.*”¹⁰⁴ ve “*Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşmış olsalardı düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olurdu. Ama hakikat şudur ki gözler kör olmaz, ancak göğüsler içerisindeki kalpler kör olur.*”¹⁰⁵ manalarındaki ayetlerle vurgulanmıştır.

Kur'an'a göre imanın da bilginin de yeri kalptir, bu yüzden imanın bilgiyle irtibatlı olması gerekir. Ancak bu imanın sadece bilgi olduğu anlamına gelmez. Bu konuyu imanın bilişselliği kısmında irdelleyeceğiz. Ancak Kur'an'ın imanını zıddı olarak küfür ve inkârı kavramlarını gördüğünü¹⁰⁶, imanın sadece bilgi olmayıp, küfrün zıddı olan bir kavram olarak değerlendirdiğini söylemek isteriz.

Kur'an, imanı bir özgürlük ve tercih meselesi olarak kabul eder: “*Deki, Hak Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”¹⁰⁷ Ayette

99 Nahl 16/106.

100 “Ey resul kalpleri iman etmedikleri halde ağızlarıyla inandık diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşturanlar seni üzmesinler.” Maide 5/41; “Hiç yeryüzünde gezmediler mi? düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Zira gözler kör olmaz fakat göğüslerdeki kalpler kör olur.” Hac 22/46.

101 Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 226.

102 Akbulut, kalbi kalp=akıl+duyu organları+bedenin diğer sistemleri şeklinde tanımlayarak onun çok yönlü fonksiyonelliğine işaret etmektedir. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 227. Kur'an'da “kalp” kelimesinin yerine anlamdaş olarak “fuad” (En'am 6/110, Nahl 16/78) kelimesi kullanıldığı gibi mecazi olarak “sadr” (En'am 6/125, Taha 20/ 25) kelimesi de kullanılmıştır.

103 Bakara 2/260.

104 A'raf 7/179.

105 Hac 22/46.

106 “İmanı karşılığında inkârı satın alanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için acı bir azap vardır.” Ali İmrân 3/177.

107 Kehf 18/29, ayrıca “*Deki: Ey İnsanlar! Size rabbinizden hak gelmiştir. Artık bunu kim görürse faydası kendisine, kimde kör olursa zararı kendinedir. Ben üzerinize beğçi değilim.*” Enam 6/104.

görüldüğü üzere iman edip salih amel işleyenler kendi elleriyle yaptıklarının mükâfatını alacakları gibi, inkâr edip kötü işler yapanlar da bunların cezasını çekecektir. İman insanların tercihlerine, kişinin iradesine bırakılmıştır. Bununla beraber iman edenler ve salih amel işleyenler övülmüş, inkâr edenler ise yerilmiştir. Bu durum inanç hürriyetinin gerekliliğini, imanın bir insan fiili olduğunu, zorlama ile değil gönüllülük esasıyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın hedefleri arasında tüm insanların iman etmelerine yönelik bir beklenti ve teklif vardır ancak zorlama yoktur.¹⁰⁸ Herkese açık olan bu sahadan dileyen dilediği kadar alır, çünkü iman davetini kabul ya da reddetmekte insan tamamen hürdür.¹⁰⁹ Hürriyet olmadan sorumluluktan da bahsedilemez.¹¹⁰ Kur'an, inanç hürriyetini belirtmiş, dini terk eden şahıs için dahi bir özgürlük alanını vurgulamıştır: “*Ey iman edenler! Sizden kim dinden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptığı işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliklerdir. Ve orada devamlı kalırlar.*”¹¹¹

Kur'an'da iman ve inanma olgusu birkaç farklı yönden işlenmekte imanının fitriliği, tedriciliği, bilişselliği, duyusalılığı gibi özellikleri vurgulanmaktadır. Bu vurgu iman hadisesinin; öznesi, nesnesi, fiili ve dışa yansımaları¹¹² boyutlarının tamamını bir bütün olarak görmeye yöneliktir. Bu yönüyle Kur'an iman tanımlarken, onun kelamî, sosyolojik, psikolojik ve tarihi boyutunu dikkate alarak bir takım verilere dayanmaktadır.

Bütünsel bir yaklaşımla Kur'an merkezinde bir iman algısı, imanın fitriliğinden başlanarak hem imanı oluşturan unsurları hem de imanın oluşum safhalarını dikkate almak durumundadır. İmanın fitriliği konusunda kazanılan bir şey mi yoksa doğuştan getirilen bir şey mi olduğu hakkında farklı görüşler söz konusudur.¹¹³ İnanma ihtiyacı, kutsala bağlanma ve sığınmanın oluşturduğu güven ve huzur duygusu insanın doğasında olan, ontolojik yapısından kaynaklanan bir ihtiyaçtır. Din olgusu ve inanma düşüncesini, farklı meleke ve arzularından dolayı ortaya çıkan zihni ihtiyaçların gereği olarak görmek de mümkündür.¹¹⁴ Bu açıdan insan fitri olarak inanmaya meyilli ve ihtiyaç duyan bir varlıktır.¹¹⁵

108 Bakara 2/256.

109 “*Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçilmiş olur; kim de doğruluk-tan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Biz peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.*” İsrâ 17/15.

110 Draz, Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev: Salih Akdemir, Mim Yay, Ankara 1983, s. 65.

111 Maide 5/54.

112 Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 21.

113 Bkz. Allen Wood, “Kanıt Uygun Olarak İnanma Görevi”, Hikmet Yurdu, Çev: Süleyman Aydın, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, s. 271–302.

114 Draz, Muhammed, *Din ve Allah İnanıcı*, çev: Bekir Karlığa, Birr Yay, İstanbul trs, s. 111.

115 Balaban, Rahmi, *Son Asrın Bilim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlak- İman*, DİBY, Ankara 1982, s. 56.

İslam dininin fitrat dini olması, insanın doğuştan Allah'a inanmaya yetenekli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa sahip olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶ Kur'an, imanın tabii ve fitri olduğunu kabul eder: "*Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak, Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" dediği vakit, "*Pekâlâ Rabbimizsin, (biz buna) şahidiz*" dediler. Kıyamet günü "*Bizim bundan haberimiz yoktu. demeyesiniz diye (bunu) yapmıştık.*"¹¹⁷ Hz. Peygamberin dinin fitriliği ve fitratın dış etkenlerle nasıl değiştiğine örnek olan "*Her yeni doğan çocuk, fitri özüne uygun olarak doğar, sonra anne ve babası onu ya Yahudi ya da Hıristiyan veya putperest yapar.*"¹¹⁸ manasındaki hadisi inancın fitriliği açısından oldukça manidardır.¹¹⁹ Allah'ın âlemi ve içerisindekileri yaratması O'nun koyduğu temel kanunların çerçevesinde cereyan eden bir hadisedir. Bu açıdan Kur'an'a göre tabii ve fitrata uygun olan aynı zamanda dine uygun olandır.

Hz. İbrahim kıssasında putperest kültür içerisinde yaşayan bir çocuğun akıllı ve sağduyusuyla Tanrıyı araması ve sonuçta bulması dikkat çekicidir.¹²⁰ Hz. İbrahim'in bu arayışının kaynağı fitratından gelen inanma hissi ile onu yönlendiren akıllı ve sağduyusudur. Akıllı onu halk arasında var olan putperest inanca tepki duymaya yönlendirmiş, sağduyusu ile arayışını başlatmıştır. Hz. İbrahim'de gördüğümüz bu iman algısı, insan tabiatının gereği gösterilen bir refleks olup, bozulmamış fitratın tabii bir sonucudur. O yaşadıklarını içselleştirirken karşındakilerin gayretlerini boşa çıkaracak örnekler getirmekte, muhataplarının aklına ve gönlüne hitap etmektedir.¹²¹ Dikkat çeken diğer bir husus

116 Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yay, Ankara 1983, s. 109.

117 Araf 7 /172

118 Müslim, Kader, 46/22

119 Batı düşüncesinde de imanın fitriliğine inananlar imanı, "ilahi gücün tinsel olarak zihninde var oluşu" şeklinde tanımlamışlardır. Ancak Vergote gibi insanı yaratılış itibarıyla Tanrı'ya inanmaya programlanmış görmeyen, bireyde var olan Tanrıya inanmaya kabiliyetinin işlenip geliştirilmesi sonucunda Tanrı'ya inanma olayın gerçekleştiğini düşünen bunun ise insanı bu sürece götüren duygusal güçler aracılığıyla gerçekleştiğini savunanlar da olmuştur. Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev: Veysel Uysal, İstanbul 1999, MÜİFV Yay, s.177.

120 "*İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: "Sen, putları Tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum". Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü, "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da, "Ben batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken gördü, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurum" dedi. Güneş'i doğarken görünce, "Rabbim budur, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım". En'am 6/74-78.*

121 "*Hiç düşünmez misiniz? Hakkında hiçbir delil indirmedeği halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuğunuzdan nasıl korkarım? Eğer bilirsiniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?* En'am 6 /81.

da Hz. İbrahim bu olayları yaşadığında henüz peygamber değildir ve vahye muhatap olmamıştır. Yani ona Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili herhangi bir bilgi/vahiy gelmemiştir. O daha henüz bir çocukken yaşadığı bu olaylarda tabiatının gereği olan inanama içgüdüğü ve dış etkenlere maruz kalmamış selim aklını ile sağduyusunu kullanmıştır.

5. İmanın Bilişselliği

Bilgi, insan aklının ulaşabildiği ve ulaşabileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen ortak isim olarak tanımlanabilir.¹²² Bu ilkeler çerçevesinde iman, inanç ve bilgi bağlantısının farklı açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kavramları birinin varlığını diğerinin yokluğunu gerektiren zıtlar olarak kabul edenler olduğu gibi, inancı bilginin bir ön aşaması olarak görüp, ancak buradan hareketle imana gidilebileceğini varsayanlar da vardır.¹²³

İslam inancı kendisini bilgi temelinde kurgulayan ilkeleriyle akli ve nakli delillerle ispat edilmeye elverişlidir. İslam inançları açısından bilgi ve inancı kesin sınırlarla birbirinden ayırmak, inancı bir takım temelsiz vehim ve hayaller alanına hapsedmek demek olacaktır. Nitekim akli imha eden iman algısında, insanın onurunun ortadan kalkacağı endişesi yaygın bir kanaattir. Ancak imanı tamamen bilgi ya da bilgi merkezinde düşünmek ve değerlendirmek yanlış bir yaklaşımdır. Kelamcılar iman ve bilgiyi, birbiriyle ilişki halinde olan iki farklı kavram olarak değerlendirirler. Bu anlayışa göre iman-bilgi ilişkisi açısından iman kavramı, bilgidен aşağı bir konuma yerleştirildiğinde ya da bu ikilinin herhangi biri dışarıda bırakılıp tanımlamalar yapıldığında, Tanrı hakkında olumlu bir dil ile konuşma imkânı kalmayacaktır.¹²⁴

Bilgi ve inanç kavramları, iman problemi açısından oldukça önemlidir. Bilgi, Kur'an'da inanca giden yolun başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Allah, insanlardan kendisinin varlık ve birliğine inanmalarını isterken kendi varlığı ve birliği noktasında onları bilgilendirmiş ve insanların mevcut inançlarındaki yanlışlıkları göstermiştir. Kur'an'ın bilgiye dayanan tebliğ anlayışında öncelikle bilgilendirme ve delillendirme söz konusudur. Burada metodik olarak bilgi üzerinden konuşma

122 Düzgün, Şaban Ali, *Varlık ve Bilgi*, Ankara 2008, Beyaz Kule Yay., s. 87-189.

123 İnanç ve bilgiyi yan yana bulunamayacak iki olgu olarak kabul eden Kant'ın inanç kavramına yaklaşımı bilgiyi yok sayarak başlamaktadır. Ona göre inanç sübjektif yeterliliğe sahip olmasa da objektif yeterlilik ilkesinden mahrumdur. Bu açıdan bilgi, hem sübjektif hem de objektif yeterliliğe sahiptir ve bu özelliği ile inançtan ayrılır. Sübjektif yeterlilik: yalnızca benim için geçerli olan kani olma; objektif yeterlilik: herkes için geçerli ve bağlayıcı olan kesinlik olarak anlaşılır. Kant'a göre bilgi ve inanç alanları birbirlerinden bütünüyle farklıdır. İki farklı alan arası geçişler ise mümkün değildir. Bu bağlamda Tanrı'nın varlığı, ilim ve bilgi konusu olmayıp tecrübe ile ispat edilemez. İnanç sahasındadır, bu alanda bilgidен bahsedilemez, bilgi varsa inanç yoktur veya inanç söz konusu ise bilgiye ver kalmamıştır. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.70-75.

124 Koç, *Din Dili*, s.70.

esas alındığı için, insanlardan inançlarını bilgiye dayandırmayan ve bilmedikleri şeyler hakkında konuşanları şiddetle eleştirilmiştir: “İşte siz böylesiniz. Haydi, diyelim ki az çok bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹²⁵

Bilgi, kaynağı ne olursa olsun aklın ürünüdür. İmanın en önemli parçası olan ve bilgiden sonra oluşan tasdik, ancak bir bilgi üzerinde gerçekleşir. İnanılan şeyin irdelenmesi, akli ve nakli delillerle temellendirilmesi, bilgi konusu olan şeyin iman konusu yapılması, kuruntu ve yanlış inançları iman alanından uzaklaştırmak için gereklidir. Ancak imanın bilgi ile irtibatlı olmasıyla, bilginin imanı zorunlu kılması farklı şeylerdir. Bir konuyu çok iyi bilmesine rağmen bazen bu bilgi insan için davranışa dönüşmez ve normal şartlarda kabul edilmesi gereken şeyler reddedilip, inkâr edilebilir. Kur’an, Hz. Muhammed’i yakından tanımalarına hatta hakkında kendi çocukları kadar bilgi sahip olmalarına rağmen Mekke’li müşriklerin inanmadığını söylemektedir.¹²⁶ Bu bağlamda imanı tamamen bilgi ile özdeşleştirmek ya da bilginin imanı zorunlu kılacağını düşünmek doğru olmayacaktır. İman, delillendirme yolu ile bilgi düzeyine çıkabilir. Ancak ilk başta inanmaya akli delillendirme ile başlanmadığı için sonraki delillendirmeyi gereksiz görenlerin de olduğu göz ardı edilmemelidir.¹²⁷

Bir başka yönden bakıldığında iman ve bilgi kavramlarının farklı alanları ifade ettiği ortadadır. Bu yüzden imanın zıddı, “küfür” olarak isimlendirilirken bilgisizliğin zıddı “cehalet” olarak adlandırılmıştır.¹²⁸ Bu bağlamda İbn Hazm’ın imanın marifet olarak kabul edilmesini eleştirmesi ve Şeytanın insanlardan daha yakini olarak Allah’ı bildiğini ancak iman etmediğini, bu yüzden bilginin imanı zorunlu kılmadığını söylemesi dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir konudur.¹²⁹

İman kavramı “bilgiye dayanan tasdik” olarak alındığında bilişsel olarak ilgi, şüphe, zan, inanç, bilgi ve iman sırasıyla gerçekleşir.¹³⁰ Sayılan bu unsurlar, bilginin oluşumunda var olan çeşitli bilişsel basamaklardır. İlk basamak şüphedir ve psikolojik olarak bireyi rahatsız eden bir yönü vardır. Sonsuz varlığın, sonlu varlık tarafından tecrübe edilmesi imanın kesinliğini sağlamadığından iman açısından şüphe unsuru her daim var olur. Fakat buradaki şüphe imanın varlığı açısından duyulan bir şüphe değil, ontolojik düzlemde bilginin sınırlılığı açısından yaşanan bir şüphedir. İman sahibi cesaretle bu şüpheyi kabul eder ve kutsalı tecrübe etmeye devam eder. Bu bağlamda imana bir nevi kesinlik ka-

125 Âli İmran 3/ 66.

126 “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler. Bakara 2/146.

127 Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 35-38.

128 Mâturidî, *Kitâbu’l-Tevhid*, s. 380.

129 İbn Hazm, *el-Fasl*, Beyrut 2002, III, s. 188-189.

130 Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 42.

zandıran farkında oluşun bir yönü kesinlik arz ederken, diğer bir yönüyle şüphe taşımaktadır. İman, bir şeyin doğruluğuna yönelik bir kanaat olarak algılanırsa onda şüphe barınmaz fakat “nihai kaygı hali” olarak tanımlanırsa doğal olarak şüpheliyi barındırır. Ancak imandaki şüphe ne metodik, ne septik bir şüphedir. O, sonsuz derecede kaygı sahibi birinin duyabileceği olumlu ve olumsuz şeyleri aynı anda yaşatabilen, ümit ve korku duygusunu birleştiren bir yönü ile varoluşsal olan bir şüphedir.¹³¹

Bilişsel olarak şüpheden sonraki adım zandır. Zan, tereddütlü ve ihtimalli de olsa bir karar aşamasına ulaşan zihni durumu ifade etmektedir. Kesin olmayan bir karar olup farklı ihtimalleri barındırır.¹³² Zan da şüphe gibi bilgisel anlamda Kur'an açısından eleştirilen bir noktadır.¹³³ Zannın ne zaman bilgi haline geldiği ve bu bilginin sıhhati tartışmalı bir konudur.¹³⁴ Zan, doğruluğu hakkında kesin deliller ortaya konulursa ancak bilgi olur.¹³⁵

Zan, hakkında her hangi bir inceleme yapılmadan benimsenir ve zıt kanaatlerin de aynı geçerlilikte olabileceğine imkân vermezse, bu durumda bu kanaat zan olmanın ötesine geçip “inanç” olur. Ancak inanç, iman değildir. İman ve inanç kavramlarının manaları ve tarifleri üzerine bir takım farklı görüşlerden bahsetmek mümkündür.¹³⁶ Aralarında var olan bu fark ancak inanç kavramı kapsamlı olarak tarif edildiğinde belirginleşecektir. İman bir süreci ifade ettiğinden inanç, imana giden yol üzerinde olmak şeklinde kabul edilebilir. İnanç, imandan önceki adımlardan biri olarak görüldüğünde o olmadan imandan bahsetmek doğru olmayacaktır. Nitekim insanların pek çok şeye inandıklarını, an-

131 Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 27-31.

132 Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 52

133 “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir; çok esirgeyicidir.” Hucurât 49/12

134 “Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez.” Necm 53/ 28

135 Krech, D.; R. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev: Erol Güngör, İstanbul 1980, s. 175.

136 İman ve inanç kavramları birbirine karıştırılmış, farklı dillerde farklı kelimeler bazen değişik manalarda kullanılırken bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu şekilde kullanışlarda bir takım sıkıntılar söz konusudur. İnanç kavramı psikolojik olarak statik bir yapı arz eder, inanılana karşı güçlü duygusal tutumları beraberinde getirmez. Ancak imanda durum bundan farklıdır. İman, dinamik ve çeşitli duygular içeren bir kavramdır. İman terimi inanan için bir risk oluştururken, inançta bu risk söz konusu değildir. Çünkü inanç bilgi ve kesinliğe dayanan bir olgudur. İnançta bir kanıt aranırken, imanda ise kanıt olsun olmasın duygusal bir bağı belirtir. Kayıklık, Hasan, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, AÜİFD, Cilt 46, Sayı 1, Ankara 2005, s. 134-136. Ayrıca belli başlı duygu ve değerler olmadan sade bir kanıt etrafında bireyin inanç sistemi inşa etmesi ise mümkün değildir. Allport, *Birey ve Dini*, s. 154.

cak bunların pek azına iman ettiklerini görmekteyiz. Bu anlayışa göre iman, inanmanın son aşamasıdır. İnanca göre daha özel, bireysel, daha riskli, derin, tecrübe edilir, gelişmiş ve inanılan varlığa yönelik hissedilen sıcak duyguların yaşandığı bir haldir.

İman kavramı, inancı aşan bir pozisyon için kullanılır, bir inancın olumlu ve şuurlu kabulü manasındadır. Bu açıdan küfür, bilinçli ret veya hayır deyiş olup bir inanç eksikliği değildir. Bilakis bir inancın bilinçli bir şekilde reddedilmesidir. İman ve küfür olgularının kendilerinden önce gelen belli bir inanca dayandığını da söylememiz mümkündür.¹³⁷ Ancak bu iman-bilgi ilişkisi merkezinde inanç konularının tamamının insan bilgisi dâhilinde olduğunu anlamına gelmez. Bilindiği üzere ontolojik ve epistemolojik açıdan insanın bilgi kapasitesi ve bilgi kaynakları oldukça sınırlıdır. Nitekim iman konuları arasında insanın bilgi alanına girmeyen, görünen ve yaşanan âlemin dışında, duyularla bilinmeyen-görülemez/gayb âlemine ait bir takım bilgiler ve inanç konuları vardır. Kelamda “semiyyât/ السمعیات” olarak isimlendirilen ancak vahiy aracılığıyla bilinebilen bu konular, Kur’an’da bilgi konusu olarak görülmeyip iman meselesi olarak değerlendirilmiş¹³⁸, bu yüzden gaybe iman, övülen ve takdir edilen bir davranış olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

Gayb konularının bilgi konusu olmayıp iman konusu olmasından hareketle onlar hakkında hiçbir bilginin bulunmadığını iddia etmek de doğru olmayacaktır. Bu konularla alakalı sınırlı da olsa bir takım bilgiler Kur’an’da mevcuttur. Vahyin verdiği bu bilgilere insandan iman etmesi istenir, yoksa insanın bu konular hakkında yeni bilgiler üretmek gibi bir vazifesi veya sorumluluğu söz konusu değildir. Ayetlerin gayb konusunda insanları bilgilendirmesindeki amaç, verilen bu bilgilerden hareketle imanın oluşumunu sağlamaktır. Nitekim gayba imanın esas alındığı âhiret konularında Kur’an, sınırlı bilgiler vermekte, insanları bu konular hakkında soru sormayı bırakıp gayba iman etmeye davet etmektedir.¹⁴⁰ Kur’an’da bu hedef doğrultusunda çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin ortak amacı, Allah’ın varlığı ve birliği konusunda insanların aydınlatılması ve imana yönlendirilmesi hususunda bilgilendirilmesidir.¹⁴¹ Ancak Kur’an’ın iman

137 Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 90.

138 Albayrak, Halis, *Kur’an’da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yay, İstanbul 1993, s. 267-270.

139 “Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar” Bakara 2/3.

140 “Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra embriyodan, belli belirsiz bir lokma et parçasından yarattık ki, size kudretimizi açıkça gösterelim.” Hac 22/ 5

141 Ali İmran 3/ 2, 8,18; Nisâ 4/87, 171; Enâm 6/ 19,102; Tevbe 9/ 31; Hud 11/14; Rad 13/16, 30,22, 51.

noktasında yaptığı şey sadece bilgi aktarımı olmayıp aynı zamanda yol gösterimidir. Bu bilgilendirmeler sonucunda insanın doğru olana yönelmesi beklenir.¹⁴² Çünkü Kur'an'a göre insan, hayatının her döneminde kozmolojik düzenden bahsedene, kevnî/oluşsal ayetler ve tabiatta gözlemlenen oluş ve yok oluştan haber veren bilgilerden hareketle yaratıcıyı bulabilir. Bilginin iman haline gelmesi, doğruluğunu akli olarak ya da vahiyden dolayı bildiğimiz şeyi kalben tasdik edip bağlanmamızla mümkün olur.

Kur'an, bu bilgilendirme sürecinde Allah'tan bahsederken olumlama yoluyla zâti sıfatlarından, O'nun ne olduğundan haber verdiği gibi olumsuzlama yoluyla selbi sıfatlarından ve ne olmadığından da bahsetmektedir.¹⁴³ Kur'an'ın bilgilendirme yoluyla insan zihnine yönelik sergilediği bu gayret, bazen de herkes tarafından bilinen ancak günlük hayatın koşturmacası neticesinde unutulmuş olan doğum, ölüm, yaşlılık gibi olağan kabul edilip pek dikkat çekmeyen konular hakkında olmuştur. Bu ve benzeri olaylar Kur'an tarafından hatırlatılarak insan zihninde sıradanlaştırılmaları engellenmekte ve insan hayatı içindeki önemleri vurgulanmaktadır.¹⁴⁴

Kur'an'ın bu bilgilendirme süreci tecrübî temellidir. Allah'ın insanı yarattığı ve çeşitli nimetler verdiğiinden bahseden ayetler bu konuya örnek verilebilir: *“Allah, sizi zayıftan yarattı. Sonra size zayıflığın ardından kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. Allah dilediğini yaratır, O bilen ve gücü yetendir.”*¹⁴⁵

Örneklerin bu şekilde insan hayatının içinden seçilmesi muhatabın insan olması, insanın yaşanan ve yaşanabilecek bu olayları daha iyi algılayabilmesini sağlamak amacıyla. Kur'an Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili çeşitli delil-

142 *“Allah, O'dur ki, gökleri görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra arş üzerine istiva etti. Güneşi ve ayı iradesine boyun eğdirdi. Nitekim onların her biri belli bir süre içerisinde akıp gitmektedirler. O, işini düzenler ve ayetleri açıklar ki, Rabbinizle karşılaşacağınıza inanasınız.”* Rad 13/ 2.

143 *“Allah, O'ndan başka gerçek Tanrı yoktur. O, her daim diridir, O'nun varlığı hiçbir şeye bağlı değildir. Ne gaflet basar O'nu ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun huzurunda şefaathilik yapmak kimin haddine! O, insanların geçmişlerini geleceklerini, yaptıklarını yapacaklarını, saklı tuttuklarını dışa vurduklarını bilir.”* Bakara 2 / 255.

144 Kur'an örneklerini günlük hayattan ve toplumun her kesimden insanın anlayacağı seviyeden vermektedir: *“Ey insanlar, size bir örnek verildi, onu dinleyin, Allah'tan başka yalvardıklarınızın hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de aciz istenen de.”* Hac 22/73 manasındaki ayette verilen örnek oldukça etkileyicidir. Kur'an verdiği bu basit fakat bir o kadar düşündürücü örnekleriyle tevhide giden yolda bilgilendirmeyi metot almaktadır.

ler getirdikten¹⁴⁶ sonra insanın bu örnekler üzerinden düşünmesine vurgu yaparak, “*İnsan düşünmez mi? Daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır.*”¹⁴⁷ manasındaki ayetler insanın hata, yanılğı ve gaflet ile bir çok akli ve nakli delile rağmen Allah’a iman etmediğini dile getirmiştir.

6. İmanın Duyuşsallığı

Duyular insan hayatında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴⁸ İnsanı ve davranışlarını duygular olmaksızın anlamak ve izah etmek mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda imana bakıldığında onun çeşitli duygular etrafında yaşanan, beraberinde bir takım hisleri meydana getiren, inanılan nesnelere karşı duygusal bir yaşantıyı içeren, duyuşsal bir takım öğeleri de içerisinde barındıran kalbi bir fiil olduğu görülecektir.¹⁴⁹

Kur’an’da Hz. Peygamberin ve ona inananların, imanın kendilerinde oluşturduğu duygu yoğunluğu ve iç huzurla karşılaştıkları zorlukların nasıl üstesinden geldikleri, inkârcıların ise küfürlerinden dolayı yaşadığı iç çelişkiler ve içine düşükleri sıkıntılı durumlar dile getirilmektedir. Bu çerçevede imanın oluşturduğu güven duygusunun yanında gelecekte herhangi bir kaygı duymama, vaat edilen nimetlerin bolluğu ve güzelliği ayetlerde birbiri ardınca sıralandıkça müminlerin kalplerindeki endişe, yerini huzura bırakmış, gönüller dinginleşmiştir.¹⁵⁰

Kur’an, insanları çağırdığı tevhid inancına uymayanları ise Allah’ın varlığı ve birliği hususunda yeniden bilgilendirmekte, buna rağmen inkârda ısrar edenleri ise tehdit ve korkutmayı içeren ifadeler kullanmaktadır.¹⁵¹ İnkârcıların yaptıkları kötülüklerin karşılıksız kalmayacağı ahirette mutlaka bunların hesabını verecekleri yönündeki ifadeler bu mutlak gücün otoritesini pekiştirmektedir.

Duyuşsal açıdan iman, inanan kişide kendini hissettirmesi ile beraber ümit hissini yanında korku ve endişe duygularını da bireyde yaşatır.¹⁵² Aynı zamanda

146 Allah’ın varlığı ve birliği konusunu insanların zihnine iyice yerleştirmek için Kur’an, bu konuda getirdiği delilleri çeşitlendirir. Bu yüzden gece ve gündüzün bir biri ardınca gelmesi Neml 27/86; Sâf 61/60; dağların yeryüzüne direk olarak yaratılmasındaki hikmetler 16/15; 27/88; denizlerde gemilerin yüzmesinden Nahl 16/14; En’am 6/59; hayvanların yaratılıp insanların emrine sunulmasından Nahl 16/81; Nahl 16/5; her şeyin bir ölçüye göre yaratılmasından Ra’d 13/8 örnekler verilmiştir.

147 Meryem 19/67

148 Duygu: türlü eğilimler ve fiillere ait durumların farkına varılması, ruhi güçlerin, güdü ve davranışların açığa çıkmasıdır. Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s. 29.

149 Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, s. 21.

150 Tevbe 9/22; Ali İmran 3/133, 136; 171-172; Bakara 2/82.

151 “*O, birdir, karşı konulamaz güç sahibidir.*” Rad 13/ 16.

152 Kur’an’da inananların imanlarından dolayı hissettikleri ümit: “*Korkuyla ve umutla Rable-rine yalvarmak üzere, vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.*” Secde 32/16; mükâfat: “*İnanıp iyi işler yapanların, mutlaka kötülüklerini örteceğiz ve onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandıracağız.*” Ankebut 29/7.

duygu ve düşünceleri şekillendirerek sevgi ve nefreti kendi perspektifinde ortaya koyar. Nitekim Kur'an'da inananların peygambere karşı gelen yakınlarına, bunlar anne-baba veya kardeşleri dahi olsa onlarla dostluk etmedikleri anlatılmaktadır.¹⁵³

İmanın insanda oluşturduğu diğer bir his de, bağlanmış ve akabinde teslimiyettir. Bu bir nevi insanın iman yoluyla kişisel bağımsızlık ve özgürlük duygularından vazgeçerek ilahi iradeye teslim olması demektir.¹⁵⁴ Yazır, imandaki bu teslimiyet ve bağlanma vurgusunu: “Dinin gerçek manası teslimiyettir. Allah katında gerçek din İslam olduğuna göre, müslüman olmak aynı zamanda Allah’a teslim olmak demektir.” diyerek açıklamaktadır.¹⁵⁵

İmanın insanda oluşturduğu diğer bir his de güven duygusudur. Güven, insanın çeşitli kaygı ve endişelerinden kurtulması ve kendini emniyet altında hissetmesi demektir.¹⁵⁶ Kur'an bu duyguyu; “İnananlar ve imanlarına zülüm giydirmeyenler; işte güven onlardır. Doğru yolu bulanlar da onlardır.”¹⁵⁷ manasındaki ayetle dile getirmiştir. Yine diğer bir ayette inananların huzur içerisinde rahat olmaları istenmiş, sonlarının ise umdukları gibi olacağı müjdelenmiştir.¹⁵⁸

Duyuşsal boyutta iman bireysel ve içseldir. İmandan dolayı yaşanan duygu yoğunluğu anlatımlarla ifade edilemez ancak izah edilmeye çalışılır. Yaşanan bu duygu ve hisler imanın varlığının bir sonucu olarak değerlendirilmeli, imanın aslından olmadığı ve imanı oluşturmadığı bilinmelidir. İmanın duygusal ve bireysel olan bu boyutu hakkında genelleme yapmak doğru olmayacaktır.

Sonuç:

İnsan diğer canlılarla bazı ortak kaygılar taşıdığı gibi onlardan ayrı olarak estetik, bilgisel sosyal-politik bir takım endişelere sahiptir. İman, insan için bu endişelerin birçoğuna cevap verebildiği, iç dinginliği yaşadığı, kalben huzura erdiği bir durumun genel adıdır. İnsan zihninin ve kalbinin bir amaca odaklanmış

153 “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri veyahut akrabaları da olsa Allah’a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsiniz. Onlar o kimselerdir ki Allah kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. O, onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın hizbidir. İyi bil ki, kurtuluşa ulaşacak olanlar, Allah’ın hizbidir.” Mücadele 58/ 22.

154 Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara 2003, s. 163

155 Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dili*, İstanbul trz, 2505.

156 Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 38.

157 Enam 6/82

158 “Rabbimiz Allah’tır deyip, Allah yolunda kararlılıkla yürüyen kimselere gelince, Melekler onların üzerine inip şu müjdeyi verir; Endişe etmeyin, bu dünyada sahip olmadığınız şeylerden dolayı da üzülmeyin. İşte size vaat edilen cennet müjdesi! Bakın biz hem dünyada hem ahirette sizin can dostunuzuz. Cennette çok şefkatli ve çok merhametli Allah’tan bir lütuf ve ikram olarak canınızın çektiği her şeye sahip olacak ve istediğiniz her şeye kavuşacaksınız” Mümin 41/30-32

bu eylemi şahsiyetini kuşatır, zamanla bu öyle bir hal alır ki artık bu tüm kişiliğin katıldığı, zihnin bütünüyle tam olarak odaklandığı bir eylemdir ve kişisel yaşamın merkezinde gerçekleşir.

İman, bilinçli bir eylem olduğundan ancak tercih edebilme durumda söz konusu olabilir. Bu anlamda insanın özgürlüğünün bir ifadesi olarak iman, insanın aşkın bir yönünün olduğunu işaret eder. İmanın bu aşkın ve kalıbına sığmaz yönü, insani ve bireysel olmasından kaynaklanmaktadır.

İslam açısından iman, akıl dışı değildir, aklın üstünde ya da ona karşı da değildir. Bu nedenle iman akılla çelişik değildir. Aklı imha eden veya yok sayan iman olgusu, ister istemez şüphe ve hurafeleri inanç alanına sokar. Böyle bir inanç sistemi insanın onurunu ortadan kaldırır. Hissi tecrübe olarak yaşanan iman ise aklı yok etmez, onunla beraber var olur. Burada akıldan maksat kutsallaştırılan pozitivist bir akıl değil, insanın insan olmasının gereği olan, doğru ve yanlış birbirinden ayırma melekesi olan akıldır.

İman, sadece tasdik ya da bilgi aktı da değildir. Bilgiye dayanan iradi bir tasdik olan iman, bilginin malulü olmayıp bilgi kaynaklı kalbi bir kabuldür. Ancak bilgiye dayanan bu tasdikten hareketle bilginin ya da bu tasdikten sürekliliği de zorunlu değildir. İman, tasdiki bir süreç olarak devamlılık arz eder. O, anlık olup biten veya bir kereye mahsus değil, sürekli, yenilenen, tasdiki yönden artan, yaşanan duyu ve hislerle bazı durumlarda yoğunlaşan inanma hallerinin bir bütünüdür.

İmanda ikrar hüküm açısından gereklidir, tasdik ise “mümin” ismini almak için asıl ve olmazsa olmazdır. İkrar ve amel olmamasına rağmen kalbindeki tasdikten dolayı bu ismin verilmesi söz konusu iken, tasdik olmadan ikrar ve amelden dolayı bu isimlendirme zanla yapılabilir, ancak aslen imanın özünü oluşturan kalbi kabul olmadığından bu durum iman değil, nifaktır.

İman kavramının sosyal, ahlaki, psikolojik ve teolojik bir olgu olarak ele alınmasında ve tüm yönleri ile değerlendirilmesinde fayda vardır. İslam dininin iman algısı ne sadece ontolojik ve epistemolojik ne de ahlaki bir imanı işaret eder. Onun varlıksal ve bilişsel yönü bilgi verilerine ait kısmını, ahlaki yönü ise duyusal ve duygusal yaşayışlarla alakalı olan bireysel ve sosyal yönünü ifade etmektedir. Bu nedenle iman, ahlaki ve varoluşsal kaygıları içeren iradi bir fiil olduğu kadar içsel bir yaşayışın da ifadesi ve bunun ahlaki olarak tezahürüdür.

İman nasıl tarif edilirse edilsin küfrün de o doğrultuda tarif edileceği gerçeği göz ardı edilmemeli, imanın sınırları küfrün sınırları ile beraber çizildiğinden bu iki kavramın ayrılmaz birlikteliği izah ve anlatımda daha kuşatıcı bir üslubu gerekli kıldığı unutulmamalıdır.